

КНЯЖІ ПЕРСНІ З ГЕРАЛЬДИЧНИМИ СЮЖЕТАМИ КІНЦЯ XII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIII СТОЛІТТЯ

Юрій КОТИК

orcid.org/0009-0002-3446-9870

аспірант НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: y.kotyky@gmail.com

Анотація. Проаналізовано вживання гербових сюжетів на нововиявлених перснях галицького типу в контексті розвитку геральдичної традиції на теренах Галицької землі XII–XIII ст. Представлені на перснях зображення є одним із найдавніших свідчень поширення на Галицькій землі гербової фігури, що вже від XIII ст. і надалі уживалася як її геральдичний знак.

Ключові слова: іконографія, герб, геральдика, перстень, галка, лев, Галицька земля.

Постановка проблеми. Важливим джерелом українознавства є сфрагістичні пам'ятки, особливо якщо йдеться про вивчення домонгольської Русі. Іконографічні сюжети, що представлені на них, дають можливість, крім іншого, з'ясувати складні питання, пов'язані з функціонуванням княжої влади та її презентацією [1]. У знаках і символах, що їх викарбувано на печатках і перснях, відтворено складний комплекс уявлень тогочасного суспільства щодо здійснення владних повноважень, походження та династичних зв'язків княжого роду [2].

Аналіз джерел та публікацій. Головна увага при науковому опрацюванні сфрагістичних пам'яток киево-руського періоду традиційно приділяється привісним металевим відтискам (буллам), що являють собою масове джерело з історії Русі XI – першої половини XIII ст. Наразі до наукового обігу введено тисячі подібних пам'яток, як у зведених каталогах [3; 4], так і численних публікаціях [5; 6; 7; 8], що присвячені різноманітним аспектам

побутування печаток у середньовічній Русі.

Значно менше уваги приділено іншим видам сфрагістичних джерел, приміром таким, як персні. Кількість цих пам'яток є істотно меншою за молівдовули чи пломби дорогичинського типу [9; 10; 11]. Водночас саме персні входять до числа найбільш статусних речей, що переважно належали самим князям або представникам їх найближчого оточення.

Їх поява фіксується від початку XI ст., а особливо вишуканих форм вони набувають впродовж XII ст., коли з'являються персні коробчастого типу, що їх виготовляли зі срібла та золота [12; 13; 14]. Характерними рисами цих пам'яток є мистецьке оздоблення як самих щитків, так і кілець. Поруч із вибагливим рослинopodobним візерунком на перснях зображено здебільшого найрізноманітніші княжі знаки та герби.

На пам'ятках XI–XII ст. переважали зображення особово-родових знаків у формі двозубів і тризубів. До таких,

зокрема, належать персні зі знаками Володимира Святославича початку XI ст., Святослава Ярославича третьої чверті XI ст., Олега Святославича кінця XI ст. [15, с. 536, 540–541], Володимира Всеволодовича Мономаха початку XII ст. [16, с. 16, п. 631], Ігоря Ольговича другої чверті XII ст. [17, с. 55], Ізяслава Мстиславича середини XII ст. [15, с. 548], Ростислава Мстиславича середини XII ст. [18; 19], Романа Ростиславича третьої чверті XII ст. [20; 21], Всеволода, Володимира [15, с. 544–545] та Гліба Святославичів [22, с. 33] кінця XII ст., Рюрика Ростиславича кінця XII ст. [23, Fig. 6,4] тощо.

Найдавніші персні із зображенням різноманітних гербових фігур походять від другої половини XII ст. і набувають особливої популярності впродовж першої половини XIII ст. [24, с. 23–24, 166–167, 437–438, 476]. До числа таких пам'яток належать, зокрема, персні із зображенням фігури орла: срібний перстень із Чернігова від зламу XII–XIII ст. [15, с. 295] та свинцево-олов'яний перстень із с. Зеленче Тернопільської області від першої половини XIII ст. [25].

Поширеним сюжетом на тогочасних перснях було зображення лева. Приміром, його викарбувано на бронзовому персні з околиць м. Збараж Тернопільської області. Срібний перстень із Києва містить фігуру лева в квадратній рамці. А на іншому київському персні звіра зображено в шестикутній рамці [24, с. 3–24]. Численними є знахідки перснів із фігурою лева на теренах колишньої Болохівської землі. Під час розкопок у літописних містах Божськ і Губин було відкрито одразу три пам'ятки із зображенням лева [26; 27; 28, с. 62–65, 78–80; 29, с. 209–210, 215].

Метою статті є публікація нових матеріалів, що дають можливість зробити висновки про час появи та поширення на теренах Галицької землі гербових фігур лева та галки.

Виклад основного матеріалу. Доповнюють цей перелік персні, які дотепер не були залучені до наукового опрацювання. На двох із представлених пам'яток, що датуються кінцем XII – початком XIII ст., зображено лева. Один із перснів, який виготовлено зі срібла з позолотою, має шестикутний щиток розміром 11х16 мм. Висота пам'ятки – 22 мм, вага – 4,79 г. У полі вирізьблено видовжену фігуру лева із загостреною мордою, тонкими лапами, довгим і роздвоєним на кінці хвостом, що характерно для зображень цієї фігури на пам'ятках XII ст. Прикметною іконографічною особливістю є наявність пояса, що перетинає фігуру звіра [30].

Подібним чином відтворено лева й на другому персні, з тією відмінністю, що морда лева має дзюбоподібну форму. Крім того, фігуру розміщено в оточенні широкої облямівки, яку прикрашено рослинноподібним візерунком. Цей перстень є дещо масивнішим – вагою 5,99 г. Розмір його щитка – 19х19 мм, а загальна висота – 25 мм [31]. Обидві пам'ятки знайдено на березі річки Збруч поблизу гори Звенигора у Чортківському районі Тернопільської області.

Відсутність написів на перснях домонгольського періоду суттєво ускладнює їхню ідентифікацію. Водночас їх співставлення з іншими пам'ятками дає можливість зробити припущення, що персні із зображенням лева могли належати представникам династії Мономаховичів. Оскільки саме останні уживали цю гербову фігуру за свій геральдичний

Рис. 1. Персні із зображенням лева кінця XII – початку XIII ст.

знак ще від XII ст. [15, с. 237–257].

Кінцем XII ст. датовано ще дві пам'ятки з авторської колекції. На одній із них зображено фігуру галки із розпростертими крилами в оточенні облямівки з рослиноподібним візерунком. Срібний перстень було знайдено на околицях м. Бережани Тернопільської області. Розмір його круглого щитка – 24 мм, загальна висота – 26 мм, вага – 6,5 г [32].

З півдня тієї ж області походить також шестикутний срібний перстень із зображенням галки зі складеними крилами, оберненою головою та роздвоєним хвостом. Фігуру птаха оточує облямівка із візерунком у вигляді пагонів. Розмір щитка становить 24х22 мм, загальна висота – 26 мм, вага – 7,2 г [33].

Висновки. Таким чином, сфрагістичні сюжети дають можливість доповнити

відомості письмових джерел про особливості функціонування княжої влади домонгольської Русі. У статті введено у науковий обіг раніше не опубліковані пам'ятки – персні з гербовими фігурами князів Галицької землі. Два персні із зображенням лева могли належати представникам династії Мономаховичів, які уживали таку гербову фігуру з XII ст. Два інших персні – з галкою – можна вважати одним із найдавніших свідчень поширення на теренах Галицької землі цієї гербової фігури. Вона з'являється від XIII ст. і надалі уживається як її геральдичний знак [24, с. 169–172]. З огляду на це є всі підстави віднести час появи герба Галицької землі на кінець XII ст., що дає змогу ідентифікувати його як один із найдавніших земельних гербів на теренах України-Русі.

Рис. 2. Персні із зображенням галки кінця XII ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алфьоров, О. Інсигнії влади на давньоруських печатках XI–XII ст. *Сфрагістичний щорічник*. Київ, 2012. Вип. III. С. 32–46.
2. Однороженко, О. Зображення щитів на руських печатках XI–XIII ст. *Сфрагістичний щорічник*. Київ, 2015. Вип. V. С. 150–267.
3. 1000 років української печатки. 1000 years of ukrainian seal. *Каталог виставки. 24 травня – 15 листопада 2013 р.* Київ, 2013.
4. Алфьоров, О. Печатки Київської митрополії XI–XIV ст.: клір та інституції. *Каталог колекції Музею Шереметьєвих*. Київ, 2020.
5. Рибаків, Б. Печатки чернігівських князів. *Археологія*. Київ, 1950. Т. III. С. 111–118.
6. Юра, Р. Висла печатка з Воїнського городища. *Історичні джерела та їх використання*. Київ, 1966. Вип. I. С. 284–286.
7. Гавриленко, В., Чайка, Р. Вислі свинцеві булли з Пліснеська: факти і гіпотези. *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*. Київ – Львів, 2004. Т. I. С. 562–593.
8. Артюхін, О. Іконографічні зміни зображень на княжих буллах династії Мономаховичів XI–XIII ст. *Сфрагістичний щорічник*. Київ, 2013. Вип. IV. С. 95–107.
9. Болсуновский, К. *Дорогичинские пломбы найденные на берегах Западного Буга*. Ч. I. Киев, 1894.
10. Алфьоров, О. Пломби дорогичинського типу: методологічні рекомендації до опису та каталогізації. *Сфрагістичний щорічник*. Київ, 2011. Вип. I. С. 189–221.
11. *Sfinks słowiańskiej sfragistyki – plomby «typu drohiczyńskiego» z Czeramna na wschodnioeuropejskim tle porównawczym*. The Sphinx of Slavic sigillography – small lead seals of «Drohiczyn type» from Czermano in their East European context / red. A. Musin, M. Wołoszyn. Cz. I. Warszawa, 2019.
12. Зарубій, Е. *Золоті та срібні прикраси княжої доби в колекції Львівського історичного музею*. Київ, 2009.
13. Кучинко, М., Курманський, О., Савицький, В. Давньоруські персні з Волинської землі (за матеріалами з фондів Волинського краєзнавчого музею). *Волинський музей: історія і сучасність*. Науковий збірник. Луцьк, 2009. Вип. IV. С. 45–46.
14. Зарубій, Е. Персні княжої доби у фондах Львівського історичного музею. *Наукові студії*. Львів – Винники, 2012. Вип. V. С. 143–176.
15. Однороженко, О. *Геральдика середньовічної Русі (України)*. Т. I: Генеза руської геральдики. X–XIII ст. Харків, 2023.
16. *Каталог українських древностей колекції В. В. Тарновського*. Киев, 1898.
17. Зарубій, Е. Персні фондової групи «Київська Русь» Львівського історичного музею. *Наукові записки Львівського історичного музею*. Львів, 2012. Вип. XV.
18. Львівський історичний музей, КР-8207.
19. Володченко, З. Перстень-печатка XII в. *Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры*. 1951. Вып. XXXVI. С. 62–67.
20. British Museum, n. 1907.0520.17.
21. British Museum, n. 1907.0520.18.
22. Міллер, М. Нові знахідки тризуба. *Рід та знамено*. Франкфурт-на-Майні, 1947. Ч. 1.
23. Beletsky, S. Rurikid emblems: princely heraldic symbols of Eastern Europe in the X–XIII century. *Sfinks słowiańskiej sfragistyki – plomby «typu drohiczyńskiego» z Czeramna na wschodnioeuropejskim tle porównawczym*. Cz. I. Warszawa, 2019.
24. Однороженко, О. *Геральдика середньовічної Русі (України)*. Т. II: Геральдика темних віків. Гербова традиція Руського королівства середини XIII – середини XIV ст. Харків, 2024.
25. Львівський історичний музей, КР-12754.
26. Хмельницький обласний краєзнавчий музей, п. 3386-кв, Дм-30.
27. Хмельницький обласний краєзнавчий музей, п. 3385-кв, Дм-29.
28. Якубовський, В. *Скарби Болохівської землі*. Кам'янець-Подільський, 2003.

29. Якубовський, В. *Болохівська земля XII–XIII ст. Історія, матеріальна культура, економіка*. Кам'янець-Подільський, 2020.

30. Приватна колекція, А-801.

31. Приватна колекція, А-802.

32. Приватна колекція, А-524.

33. Приватна колекція, GT-400.

REFERENCES

1. Alforov, O. (2012). Insignia of Power on Old Russian Stamps of the 11th–12th Centuries. *Sfrahistychnyi shchorichnyk* (Sphragistic Yearbook), Issue III. Kyiv, pp. 32–46. [in Ukr.]

2. Odnorozhenko, O. (2015). Images of Shields on Ruthenian Stamps of the 11th–12th Centuries. *Sfrahistychnyi shchorichnyk* (Sphragistic Yearbook), Issue V. Kyiv, pp. 150–267. [in Ukr.]

3. 1000 Years of the Ukrainian Stamps. (2013). *Exhibition Catalog. May 24 - November 15, 2013*. Kyiv. [in Ukr.]

4. Alforov, O. (2020). Stamps of the Kyiv Metropolis of the XI–XIV Centuries: Clergy and Institutions. *Catalog of the Collection of the Sheremetiev Museum*. Kyiv. [in Ukr.]

5. Rybakov, B. (1950). Stamps of Chernihiv Princes. *Archaeology*. Vol. III. Kyiv, pp. 111–118. [in Ukr.]

6. Yura, R. (1966). Hanging Sstamp from the Voinske Settlement. *Historical Sources and their Use*. Issue. I. Kyiv, pp. 284–286. [in Ukr.]

7. Havrylenko, V., Chaika, R. (2004). Hanging Lead Bullae from Plisnesk: Facts and Hypotheses. To the Sources. *Collection of Scientific Papers in Honor of Oleh Kupchynsky on the Occasion of his 70th Anniversary*. Vol. I. Kyiv – Lviv, pp. 562–593. [in Ukr.]

8. Artiukhin, O. (2013). Iconographic Changes of Images on Princely Bulls of the Monomakhovych Dynasty of the 11th and 13th Centuries. *Sfrahistychnyi shchorichnyk* (Sphragistic Yearbook), Issue IV. Kyiv, pp. 95–107. [in Ukr.]

9. Bolsunovskii, K. (1894). *Dorogychyn Seals Found on the Banks of the Western Bug*. Ch. I. Kiev. [in Ukr.]

10. Alforov, O. (2011). Dorogychyn-type Stamps: Methodological Recommendations

for Description and Cataloging. *Sfrahistychnyi shchorichnyk* (Sphragistic Yearbook), Issue I. Kyiv, pp. 189–221. [in Ukr.]

11. Musin, A., Wołoszyn, M., eds. (2019). The Sphinx of Slavic Sigillography – Small Lead Seals of «Drohiczyn Type» from Czeremo in their East European Context. *Sfinks słowiańskiej sfragistyki – plomby «typu drohiczyńskiego» z Czeremna na wschodnioeuropejskim tle porównawczym*. Cz. I. Warszawa. [in Ukr.]

12. Zarubii, E. (2009). *Gold and Silver Jewelry from the Princely Era in the Collection of the Lviv Historical Museum*. Kyiv. [in Ukr.]

13. Kuchynko, M., Kurmanskyy, O., Savyt-skyi, V. (2009). Ancient Russian Rings from the Volyn Land (Based on Materials from the Collections of the Volyn Museum of Local Lore). *Volyn Museum: History and Modernity*. Scientific collection. Issue IV. Lutsk, pp. 45–46. [in Ukr.]

14. Zarubii, E. (2012). Rings of the Princely Era in the Collections of the Lviv Historical Museum. *Scientific Studies*. Issue V. Lviv – Vynnyky, pp. 143–176. [in Ukr.]

15. Odnorozhenko, O. (2023). *Heraldry of Medieval Rus (Ukraine)*. Vol. I: Genesis of Russian Heraldry. 10–13 Centuries. Kharkiv. [in Ukr.]

16. *Catalog of Ukrainian Antiquities of the Collection of V. V. Tarnovskyy*. (1898). Kiev. [in Ukr.]

17. Zarubii, E. (2012). Rings from the “Kievan Rus” Collection of the Lviv Historical Museum. *Scientific Notes of the Lviv Historical Museum*. Issue XV. Lviv. [in Ukr.]

18. *Lviv Historical Museum*, KP-8207.

19. Volodchenko Z. (1951). 12th Century Signet. *Brief Reports on Reports and Field Studies of the Institute of the History of Material Culture*. Issue XXXVI. pp. 62–67. [in Rus.]

20. *British Museum*, n. 1907.0520.17. [in Eng.]

21. *British Museum*, n. 1907.0520.18. [in Eng.]

22. Miller M. (1947). *New Finds of the Trident. The Family and the Banner*. Frankfurt-am-Main, Ch. 1. [in Ukr.]

23. Beletsky, S. (2019). Rurikid Emblems: Princely Heraldic Symbols of Eastern Europe in

the X–XIII Century. *Sfinks słowiańskiej sfragistyki – plomby «typu drohiczyńskiego» z Czerмна na wschodnioeuropejskim tle porównawczym*. Cz. I. Warszawa. [in Eng.]

24. Odnorozhenko, O. (2024). *Heraldry of Medieval Rus (Ukraine)*. Vol. II: Heraldry of the Dark Ages. Heraldic Tradition of the Rus' Kingdom in the Middle of the 13th - Middle of the 14th Centuries. Kharkiv. [in Ukr.]

25. *Lviv Historical Museum*, KR-12754.

26. *Khmelnitsky Regional Museum of Local Lore*, n. 3386-kv, Dm-30.

27. *Khmelnitsky Regional Museum of Local Lore*, n. 3385-kv, Dm-29.

28. Yakubovskiy V. (2003). *Treasures of the Bolokhiv Land*. Kamianets-Podilskyi. [in Ukr.]

29. Yakubovskiy V. (2020). *The Bolokhiv Land of the 12th and 13th Centuries: History, Material Culture, and Economy*. Kamianets-Podilskyi. [in Ukr.]

30. *Private Collection*, A-801.

31. *Private Collection*, A-802.

32. *Private Collection*, A-524.

33. *Private Collection*, GT-400.

Summary

PRINCELY RINGS WITH HERALDIC PLOTS (THE END OF XII – THE FIRST HALF OF THE XIII CENTURY)

Yurii KOTYK

orcid.org/0009-0002-3446-9870

postgraduate student of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv

email: y.kotykg@gmail.com

Relevance of the research. Sphragistic monuments are an important source of Ukrainian studies, especially when it comes to the study of pre-Mongol Rus. The iconographic subjects presented on them allow, among other things, to find out complex issues related to the functioning of the princely power and its presentation. In the signs and symbols, which are engraved on seals and rings, a complex system of ideas inherent in society of that time in exercising powers of authority, origin and dynastic ties of the princely lineage are reproduced.

The purpose of the article is to publish new materials that allow you to draw conclusions about the time of appearance and spread heraldic lion and jackdaw in the territory of Galician land.

Conclusions: Sphragistic plots provide an opportunity to supplement the information in written sources about the peculiarities of the princely power functioning of pre-Mongol Rus. The article introduces previously unpublished monuments – signet rings with heraldic figures of the princes of the Galician land, analyzes the use of heraldic plots on newly discovered Galician-type rings in the context of the development of the heraldic tradition in the territory of the Galician land in the 12th–13th centuries. The images of the jackdaw presented on the rings are one of the oldest evidence of the spread of the heraldic figure in the territory of the Galician land, which already from the 13th century onwards was in use as its heraldic sign. In view of this, there is every reason to attribute the time of the appearance of heraldic of the Galician land to the end of the 12th century, which makes it possible to identify it as one of the oldest land coats of arms in the territory of Ukraine-Rus.

Keywords: iconography, coat of arms, heraldry, signet ring, jackdaw, lion, Galician land.